

Terminologija: teorija književnosti

Uvodna napomena

U leksikon termina iz teorije i povijesti književnosti uvršteni su u prvom redu oni pojmovi koji su nastali u antici i njezinu znanstvenom pristupu književnosti. Pridodani su, osim toga, i neki termini iz suvremene teorije kojima ona objašnjava pojave u antičkoj literaturi. Pokušali smo, što je iscrpnije moguće, obuhvatiti sve relevantne književne rodove i vrste, dijelove strukture književnih djela i temeljne teorijske principe. Natuknice su koncipirane tako da sadržavaju samo definiciju i najosnovnije podatke, i to uglavnom jedino iz aspekta antičke literature: ipak, tamo gdje se antički i suvremeni sadržaj pojma uvelike ne podudaraju, naznačena je razlika u njihovim definicijama.

Polazište u obradi i sastavljanju abecedarija pružili su nam:

dtv – Lexikon der Antike, Philosophie – Literatur – Wissenschaft, 1–4, DTV, München, 1970,

Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd, 1985, a poslužili smo se i brojnim drugim priručnicima.

Autori natuknica su: Marina Bricko, Darko Novaković, Damir Salopek, Zlatko Šešelj i Dubravko Škiljan.

A
ADESPOTA (ἀδέσποτα), književni tekstovi kojima je autor nepoznat, jer mu se ime izgubilo, za razliku od anonimnih djela čiji je tvorac namjerno »povukao« svoje ime.

AED (ἄοιδός), putujući pjesnik i pjevač u staroj Grčkoj, u razdoblju prije Homera; uz pratnju muzike pjeva i vlastite i tuđe stihove. Spominju se već u *Odiseji* i kod Hesioda.

AGON (ἄγων), općenito označava svaku borbu i natjecanje, a posebno sportske borbe i teatarska natjecanja u Grčkoj. *Epirematski a.* je noviji naziv za dio grčke komedije (kod Aristofana, na primjer) u kojem se sukobljavaju predstavnici suprotnih mišljenja.

AKROSTIH (ἀκρόστιχον), riječ ili rečenica sastavljena od početnih slova, slogova ili riječi stihova u nizu. Ako su početna slova samo u alfabetskom poretku, riječ je o *alfabetskom a.* ili o *abecedariju*. A. kao »ključ« interpretacije pjesme izuzetno je popularan u helenističkoj i kasnijoj latinskoj poeziji.

ALEGORIJA (ἀλληγορία), najprije retorički terminus technicus, a zatim u općenitom smislu slikovit prikaz nekog skrivenog sadržaja ili metafora sa semantičkim pomakom koji obuhvaća cijeli tekst. Podjednako se upotrebljavala i u poeziji i u govorništvu i u filozofiji, pa i u proznoj i znanstvenim djelima.

AMEBEJ (ἀμοιβαιόν), u tragediji svako naizmjenično govorenje u kojem bar jedan od par-

tnera recitira u lirskim metrima, a u Aristotelovoj *Poetici* i izmjena replika glumca i kora.

ANAGNORIZA (ἀναγνώρισις), prepoznavanje, prema Aristotelu dio tragične radnje u kojem se iz neznanja prelazi u znanje. Prvenstveno se odnosi na prepoznavanje likova (međusobno ili tako da jedan prepoznaje drugoga), a može označavati i poimanje greške. Najadekvatnija je a. povezana s peripetijom.

ANALISTIKA (od *annales*), temeljni oblik rimske historiografije prije Livija. Ime potječe od *Godišnjaka (Annales)*, pregleda povijesnih događaja po godinama. Na početku svake godine navedena su imena konzula-eponima i važnijih magistrata, a zatim su zapisani najvažniji vanjskopolitički i unutrašnjopolitički događaji, te na kraju, budući da su se anali razvili iz svećeničkih kronika, proročanstva, religiozne svečanosti i prirodne zanimljivosti. Osnovna tema analista su, ipak, *res gestae populi Romani* »junačka djela rimskog naroda«. S vremenom analistika zadobiva specifična stil-ska obilježja, a analisti se, od kojih su neki pisali grčki a drugi latinski, dijele na »starije« (L. Kasije Hemina, L. Kalpurnije Pizon Frugi, Gn. Geliije, Venonije) i na »mlade« (Kv. Klau-dije Kvadrigarije, Valerije Ancijat, G. Licinije Macer).

ANECDOTA (ἀνέκδοτα), doslovno: »ono što još nije izdano«, sažeto ispričan smiješan

doživljaj iz života poznatih ličnosti; u antici označava interesantnu priču kojom se osvjetljava karakter i život nekog znamenitog čovjeka. Naziv je, čini se, prvi upotrijebio Prokopije iz Cezareje za djelo kojim opisuje razdoblje Justinijanove i Teodorine vladavine i skandale na njihovom dvoru.

ANTEPIREMA (ἀντεπίρημα), četvrti dio parabaze u komediji, paralelan s epiremom, također se sastoji od trohejskih tetrametara.

ANTODA (ἀντοδή), treći dio parabaze u komediji koji recitira drugi polukor kao odgovor na odu prvog polukora. Metrički je paralelna odi, a veoma često sadržava pohvalu bogovima ili Muzama.

ANTOLOGIJA (ἀνθολογία), zbirka grčkih ili latinskih epigrama. Prvu a. je, pod imenom *Vijenac* (Στέφανος) sastavio u 1. st. pr. n. e. Meleagar iz Gadare, a kasnije je iz nje izrasla *Anthologia Graeca*, kojoj je nalik i *Anthologia Latina*. U novije vrijeme pod a. se podrazumijeva svaka zbirka odabranih djela ili odlomaka, iako bi naziv trebalo zadržati samo za poetske zbirke, dok se prozni tekstovi okupljaju u hrestomatijama. Sinonim latinskog porijekla je **florilegij**.

APOFTEGMA (ἀπόφθεγμα), kratka izreka upečatljiva sadržaja koja, kroz usta neke historijske ličnosti, najčešće iskazuje moralnu pouku. Zbirke takvih izreka bile su veoma popularne u antici, pa su u njima bile okupljene, na primjer, a. sedam mudraca, Sokrata i sokratovaca, govornika, političara, Aleksandra Velikog, Plutarha, Spartanaca, a u Rimu su bila znamenita *Dicta Catonis*.

APOLOGETIKA (od ἀπολογία), u starokršćanskoj literaturi apologija označava svako djelo koje se bavi opravdanjem i dokazivanjem istinitosti kršćanskog učenja. Po svojim karakteristikama a. pripada i filozofiji i retorici, a njezini su najznačajniji rani predstavnici Aristid, Justin, Atenagora, Tertulijan, Minucije Feliks.

ARETALOGIJA (ἀρεταλογία), oznaka za helenističke zbirke u kojima se, najčešće u stihu, slave vrline i junačka djela pojedinih bogova i mitskih heroja.

ARGUMENT v. **HIPOTEZA**

ARISTIJA (ἀριστεία), u epici — osobito homerskoj — skup izuzetnih djela nekog junaka (najčešće njegovih ratnih pobjeda). U njezinu opisu nerijetka je tehnika paralelnog prikazivanja herojstva dvaju junaka, a u funkciji je deskripcije cijele kolektivne borbe. Glasovita je Diomedova a. u 5. pjevanju *Ilijade* ili Agamemnonova iz 11. pjevanja.

ATELANA (*Atellana* sc. *fabula*), oblik izvorne italske pučke komedije koji je dobio ime po oskičkom gradu Ateli. Obilježena četirma

bizarno maskiranim likovima — Makom (*Maccus*), budalom, Bukonom (*Bucco*), debeljuškastim tikvanom, Papom (*Pappus*), starcem, i Dosenom (*Dosenus*) prevarantom — a. je narodnim, a ponekad i vulgarnim jezikom s karikaturalnim realizmom prikazivala život siromašnih i nižih slojeva. U 1. st. pr. n. e. Pomponije i Novije preuzimaju je u rimsku književnost, pa se neko vrijeme — redovito pisana u jampskom sedmercu — izvodila kao zabavna igra nakon tragedija s rimskim sadržajem.

ATICIZAM (*Atticismus*), prvobitno oznaka za riječi i konstrukcije atičkog porijekla, a kasnije termin kojim se opisuje povratak klasičnim stilskim uzorima od 2. st. pr. n. e., kao opreka kićenijem azijanizmu. U jezično-retoričkom smislu pojam je prvi upotrijebio Ciceron. **AUTOBIOGRAFIJA** (od αὐτός i βιογραφία), književna vrsta koja je u modernom smislu antičkoj literaturi zapravo nepoznata. Ipak, u mnogim djelima (kod Hesioda, u lirici već kod Alkeja, Sapfe, Arhiloha, u govorništvu, u filozofiji, osobito kod Platona, u povijesnim i putopisnim tekstovima, kod Ksenofonta) nalaze se u grčkoj književnosti brojni autobiografski elementi. Oni su još izraženiji kod Rimljana (Lucilije, Ciceron, Cezar, August, Salustije, Horacije, liričari, Ovidije), čiji se život ponekad može uvelike rekonstruirati na osnovi njihovih djela. A. u suvremenom smislu započinje Augustinovim *Ispovijestima*.

AZIJANIZAM (*Asianismus*), govornički stil, obilježen patetikom i kićenošću, koji se pojavio u 3. st. pr. n. e. u Maloj Aziji i proširio se po cijeloj Grčkoj i Rimu. U otporu prema a. nastaje aticizam.

B

BASNA (αἶνος, *fabula*), kratka priča čija pouka sadržava neku opću životnu istinu ili pravilo. Budući da se zasniva na metafori i alegoriji, basna likove često uzima iz životinjskog svijeta, pridajući im ljudske osobine. U antičkoj je književnosti b. najprije kao *exemplum* bila uklopljena u veća djela, a u aleksandrijsko doba počinju se objavljivati prozne zbirke b. (*Ezopove basne*), da bi se kasnije pojavile i literarne verzije u stihu (Babrije, Fedro — 1. st.; Avijan — 4. st.).

BIOGRAFIJA (βιογραφία), opis života neke osobe, ako je literarno oblikovan, predstavlja zasebnu književnu vrstu. Biografski se elementi pojavljuju, dakako, gotovo u svim književnim djelima, ali prave su b. plod kasnog helenističkog razdoblja (Aristoksen, Antigon iz Karista, Satir — autori životopisa filozofa), kada se piše o životima i djelima brojnih pisaca i povijesnih ličnosti. Među grčkim biografima najznačajniji je zacijelo Plutarh, čiji su *Us-*

poredni životopisi poslužili kao paradigma kasnijim autorima, a među rimskima treba spomenuti Svetonija i Kornelija Nepota.

BUKOLIKA (βουκολικά), pastirske pjesme, u antici naziv za prozna i poetska djela u kojima se život pastira prikazuje uglavnom idealizirano. U helenističkoj poeziji s Teokritom, a kasnije i Bionom i Moshom, b. postaju bitan oblik pjesništva (u heksametru); u Rimu svoj vrhunac bukolika lirika doživljava u sasvim idealiziranoj Arkadiji Vergilijevih *Ekloga*. B. sastavlja i Nemezijan u 3. st., a taj će se poetski iskaz, kao idila, javljati sve do današnjeg vremena.

C

CARMEN, u najstarije vrijeme latinska oznaka za ritmizirane tekstove svečanog (religijskog, magijskog) karaktera, a od 1. st. pr. n. e. u Rimu — djelo u stihu nasuprot prozi.

CENTON (*cento*), doslovno: »krparija, odjeća od zakrpa«, djelo sastavljeno od stihova ili dijelova stihova drugih autora. U početku upotrebljavano samo u komičke i parodičke svrhe (homerski c. u Aristofanovim *Žabama*, vergiljevski kod Petronija ili u Auzonijevoj *Svadbenoj pjesmi*), u kasnohelenističkom i, osobito, kasnoantičkom razdoblju, kad tehnička virtuoznost nadvlada poetsko nadahnuće, javlja se i bez parodijskih elemenata, pa postoje i specijalni pjesnici — *centonarii*. Tada, dakako, nema umjetničke vrijednosti.

D

DAFNEFORIK (od δαφνεφόρος), djevojačka korska pjesma koja se pjevala u procesiji za dafnefortije. Sačuvani su odlomci dvaju Pindarovih d.

DEKLAMACIJA (*declamatio*, μελέτη), naziv za retoričku školsku vježbu u kojoj se drži govor o izmišljenom slučaju. Veoma popularne u doba Carstva, d. se dijele na svazorije i kontroverzije.

DEUS EX MACHINA, kazališni termin kojim se označava božanstvo koje razrješava dramsku situaciju izvan nje same, na kraju antičke tragedije. To se božanstvo na scenu nerijetko spušta nekome vrstom sprave-dizala, tako da se činilo da leti.

DEUTERAGONIST (δευτεραγωνιστής), drugi glumac u grčkoj tragediji; uveo ga je Eschil, a naziv potječe iz 2. st.

DIDAKTIČKA POEZIJA, pjesništvo koje teži da prenese, osim estetske poruke, i pouku životnog iskustva i mudrosti. Poetika antike često je insistirala na kombinaciji korisnog i estetski vrijednog (*utile cum dulci*), tako da je proizvela čitav niz djela d.p. koja su se bavila svim oblicima ljudskog života: filozofijom

(Parmenid, Empedoklo, Ksenofan, Enije, Lukrecije), agronomijom (Hesiod, Vergilije), astronomijom (Arat, Manilije), medicinom (Nikandar, Serenije), geografijom (Skimno, Dionizije), gramatikom (Heraklid Pontik), poetikom (Horacije), ljubavnim vještinama (Ovidije) itd.

DIDASKALIJE (διδασκαλία), u najranije vrijeme zapisnici s kazališnih natjecanja u kojima su sadržani svi bitni podaci o vremenu, autoru, naslovima, glumcima i uspjehu izvedenih tragedija ili komedija; na osnovi takvih d. sastavio je Aristotel istoimeno djelo — popis drama, a taj i slične radove koristili su aleksandrijski i helenistički priređivači u opisu dramskih tekstova. Danas su d. upute za izvođenje djela na pozornici koje su sadržane u dramskim tekstovima izvan monologa i dijaloga likova.

DIJALOG (διάλογος), razgovor, usmjerenost iskaza prema drugome a ne prema samom govorniku (što je monolog). U antičkoj prozi najstariji je filozofski d. koji je i promovirao i do savršenstva doveo Platon, a upotrebljavali su ga i drugi Sokratovi učenici (Ksenofont, Antisten) i kasniji filozofi (od Aristotela preko Plutarha do Cicerona i Ateneja). D. se u helenističko doba javlja i u menipskoj satiri (Lukijan), a u Rimu i u stručnim spisima (pravnik Junije Brut, Varon u spisu o poljodjelstvu, Ciceron i Tacit o govorništvu). U tragediji i komediji d. je svaki razgovor između glumaca ili između glumca i kora.

DIJATRIBA (διατριβή), doslovno: »trošenje vremena, dokolica«, zatim oznaka za neku filozofsku školu i njezino učenje i, napokon, posebna vrsta filozofskog spisa namijenjenog laicima i širokoj publici u kojem se razlaže pogled određene filozofije na neko praktično ili teorijsko pitanje s pomoću brojnih jasnih primjera, anegdota i citata. Najznačajniji predstavnici d. su Filon iz Aleksandrije, Musonije, Dion iz Pruse, pa i Plutarh i Seneka Mlađi, a rjeđom d. u stihu bavili su se, na primjer, Kerkida i Feniks iz Kolofona, te osobito Rimljani: Horacije, Perzije i Juvenal.

DITIRAMB (διδύραμβος), korska pjesma u Dionisovu kultu. U najranije vrijeme zacijelo pjesma pojedinca kojemu kor uzvrća refren. Smatra se da su ditiramska natjecanja izvorista tragediji i satirskoj igri. U literaturu d. uvode Bakhilid i Pindar, no tada oni više nisu vezani samo uz Dionisa nego i uz druga božanstva. *Mlađi d.* (iz 5. i 4. st. pr. n. e.) gubi specifičnu strukturu i pretvara se u ritmiziranu prozu, bogato popraćenu muzikom, gdje jezična virtuoznost sasvim prevladava nad sadržajem. Glavni predstavnici: Melanipid, Dijagora, Filoksen i Timotej.

DIVERBIJ (*diverbiium*), izmjena riječi, u rimskoj komediji govoreni (a ne pjevani) dijaloški stihovi koji se, bez pratnje muzike, sastoje od jampskih senara. Svi su ostali dijelovi komedije kantic.

DOKSOGRAFIJA (δοξογραφία), historijski i kritički pregled filozofskog učenja nekog pojedinca ili škole. Doksografski elementi nalaze se već kod Demokrita, sofista i Platona, te posebno Aristotela. Ali prvi stvarni pregledi, s brojnim citatima i izučavanjem historijskog razvoja pojedinih misli i njihova utjecaja, djela su Aristotelovih učenika, Teofrasta i Eudema s Roda, na koje se nadovezuje čitava kasnija d. **DRAMA** (δράμα), radnja, čin, u grčkoj antici oznaka za ples Satira kojim se oponaša neki događaj, tek kasnije postaje nazivom za svako scensko djelo, a posebno ono ozbiljnog sadržaja.

E

EFEMERIDA (ἐφημερίς), dnevnik, dnevna knjiga događaja na dvoru Aleksandra Velikog i njegovih nasljednika; kasnije oznaka za dva dnevna i periodična izdanja.

EISODOS v. **IZODA**

EKFRAZA (ἐκφρασις), opisivanje, termin iz antičke retorike koji označava autorov umjetnički opis neke osobe, stvari, događaja, prilika i sl.

EKLOGA (ἐκλογία), izbor, izabrana pjesma; kratka pjesma bilo kojeg sadržaja. Naziv *Ekloge* najčešće su u antici nosile zbirke bukoličkih pjesama.

EKSODA (ἐξοδος), izlazak, završni dio grčke tragedije za kojim ne slijedi korska pjesma (stazim). U drugom smislu sinonim za *eksodij*.

EKSODIJ (ἐξόδιον), izlazna pjesma na završetku grčke drame koju pjeva kor napuštajući orhestru.

ELEGIJA (ἐλεγεία), riječ dvojbene etimologije vjerojatno u vezi s frigijskim nazivom za frulu. Kao termin označava osobitu pjesničku vrstu i pjesmu koja joj pripada. Antička e. je prvenstveno formalno-metrički pojam. To je svaka lirska pjesma spjevana u distisima složenim od heksametra i pentametra. Sadržaji elegijske poezije su različiti: ljubav (Mimnermo), patriotizam (Kalin, Tirte), politika (Solon), filozofske misli (Ksenofan, Teognid) itd. Kod rimskih elegičara (Tibul, Propertije, Ovidije) pretežu teme koje e. sadržajno suzuju i determiniraju kao pjesmu nostalgičnog i bolno-rezigniranog karaktera. U tom je smislu, poprimivši razne metričke oblike, prešla i u nacionalne evropske književnosti.

EMBATERIJ (ἐμβατήριον), koračnica, muzička kompozicija s riječima borbena sadržaja obično u anapestičkom metru.

EMBOLIM (ἐμβόλιμον), umetak, stajaca korska pjesma u antičkoj drami koja, za razliku od stazima, nije bila povezana sa sadržajem radnje.

EMELIJA (ἐμμέλεια), sklad, vrst svečanog plesa koji uz pjesmu izvodi kor u grčkoj tragediji.

ENCIKLOPEDIJA (od ἐγκύκλιος i παιδεία), zaokruženo obrazovanje, novovjekni termin za djelo koje sažeto i sistematično prikazuje sveukupno ljudsko znanje i njegove civilizacijske tekovine. Enciklopedijski su karaktera bili npr. kompendiji antičkih autora Varona (*Disciplinarum libri IX*), Pamfila (Ἀεμιών) i Plinija Starijeg (*Historia naturalis*).

ENKOMIJ (ἐνκώμιον), pohvalna pjesma koju pjeva kor u čast neke osobe.

EP (ἔπος), riječ, pripovijest, opširno književno djelo narativnog karaktera spjevano u daktilskom heksametru. Ep crpe gradu prvenstveno iz mitologije i legendarne povijesti koncentrirajući je oko glavnog junaka ili događaja uz mnoštvo sporednih likova i epizoda. Takvi su npr. Homerovi *Ilijada* i *Odiseja*, Vergilijeva *Eneida* ili *Argonautika* Apolonija Rodanina. Osim toga antička je literatura stvorila i druge vrste: parodijski — *Boj žaba i miševa*, historijski — Lukanov *O građanskom ratu*, didaktički — Hesiodov *Poslovi i dani*, Vergilijev *Georgika*, filozofski — Lukrecijev *O prirodi* itd.

EPIGRAM (ἐπίγραμμα), natpis, prvotno natpis u stihu na nadgrobnim pločama, zavjetnim darovima i sl. U Grčkoj je vrlo rano dobio književni oblik kratke lirske pjesme najraznovrsnije tematike (didaktička, ljubavna, invektivna, pohvalna itd.). Osnovna forma bio je elegijski distih, tako da je katkada teško razlučiti oveći e. od omanje elegije. E. je cvao osobito u doba helenizma (Kalimah, Leonida, Meleagar). Osim distiha pjesnici se služe jambima i drugim lirskim stihovima. U rimskoj književnosti Katul i, konačno, Marcijal daju e. obilježje pjesme satiričkog karaktera s duhovitom i zajedljivom poentom. U tom smislu preuzela ga je novovjeka književnost i odredila mu današnje značenje termina.

EPIKA (od ἐπικός), termin koji obuhvaća epsko stvaralaštvo u cjelini. Antička e. je gotovo isključivo u stihu — heksametru, bez obzira na to je li narodna ili umjetnička.

EPIKEDIJ (ἐπικήδειον), pjesma tužbalica nad umrlim, pohvalnog sadržaja. U formi epigrama ili kratke elegije kao književna vrsta popularna u helenističkoj i rimskoj književnosti (Arat, rimski elegičari).

EPILIJ (ἐπίλλιον), mali ep, književni oblik nastao unutar helenističke književnosti, popularan i u rimskoj. Pisan kao i ep u heksametru, razlikuje se od njega znatno smanjenim opse-

gom, no bitna su mu obilježja ljubavna i mitološka tematika, obilje digresija i težnja k učestalosti. Glavni predstavnici su Kalimah, Teokrit, Ovidije, Musej.

EPINIČIJ (ἐπινίκιον), pobjednička pjesma, pohvalna korska pjesma u čast pobjednika na nekim od velikih grčkih igara (olimpijske, pitijske itd.). Može biti u raznim metrima, no najčešće je spjevan u daktiloepitritima. Uz Simonida i Bakhilida najviši književni oblik dao mu je Pindar u svojim *Odama*.

EPĪPARODA (ἐπιπάροδος), naknadni ulazak, ulazna pjesma kora u antičkoj tragediji prilikom njegova eventualnog drugog ulaska na scenu.

EPIREMA (ἐπίρημα), »naknadno rečeno«, drugi dio parabaze stare grčke komedije. Slijedila je nakon pjevane ode i recitirao ju je korifej, obično u trohejskom tetrametru.

EPISTOLOGRAFIJA (od ἐπιστολή i γράφειν), naziv za književnu vrstu koja obuhvaća literarna pisma. Bila je omiljena u antici (Ciceron, Horacije, Ovidije).

EPITAF (od ἐπίταφος), prvotno natpis na grobu s osnovnim podacima o pokojniku. U poeziji se javlja najčešće u obliku epigrama didaktičkog, filozofskog, a katkad i šaljivog sadržaja. U proznom stvaralaštvu manifestira se kao nadgrobni govor.

EPITALAMIJ (ἐπιθαλάμιον), svadbena pjesma koju svatovi pjevaju pred ložnicom mladenaca. Javlja se i u literarnom obliku (Sapfo, Katul).

EPITAZA (ἐπίτασις), napetost, dio dramske radnje između protaze i katastaze u kojem se odvija glavni dio zapleta.

EPITOMA (ἐπιτομή), isječak, sažeti prikaz nekog opsežnijeg književnog djela, najčešće historiografskog ili leksikografskog karaktera.

EPIZODIJ (ἐπεισόδιον), umetak, u grčkoj drami dio radnje koji dolazi između dvije korske pjesme.

EPODA (ἐπώδος), prijev, termin koji se obično upotrebljava u dva značenja. U trijadskoj strukturi korske pjesme e. je završna strofa koja dolazi iza slijeda strofa – antistrofa. U drugom smislu to je oznaka za drugi, kraći stih u distihu sastavljenom obično od jampskog trimetra i jampskog dimetra, pa onda i naziv za takvu vrst pjesama. E. često imaju karakter invective.

EPOPEJA (ἐποποιία), prvotno znači »stvaranje ep«, zatim i ep sam. Danas obično označava ep s herojskom temom iz narodne prošlosti ili još šire svako veliko umjetničko djelo epskog karaktera.

EROTIKA (od ἐρωτικός), pridjev znači: »ljubavni«, pa se pojam vezuje uz književna djela s ljubavnom tematikom: ljubavna lirika (Sapfo,

helenistički pjesnici, Katul, Ovidije), ljubavni roman (Ksenofont Efeški) itd. E. u užem smislu, bližem današnjem poimanju termina, nalazimo između ostalog u djelima Ovidija, Apuleja, Marcijala, Petronija.

F

FASTI (*fasti*), kalendar, književno djelo etiološkog sadržaja koje u kronološkoj formi kalendara govori o legendarnoj povijesti i običajima Rima. Najpoznatiji su Ovidijevi *Fasti* pisani u elegijskom distihu.

FESCENĪNSKI STIHOVI (*Fescennini versus*), šaljivo-posprдне pjesme lascivna sadržaja u folklornoj tradiciji italske narodne poezije. Pjevale su se obično na svadbama, a ime su dobile po gradu *Fescennium*.

FLIJACKA LAKRDIJA (od φλύαξ), scenska lakrdija južnoitalskog porijekla s prikazima burlesknih scena iz života ili travestijom mita.

FLORILEGIJ v. ANTOLOGIJA

G

GEFIRIZAM (γεφυρισμός), »psovka s mosta«, vrst poruge kojom su misti s jednog mosta (odate i ime) na Svetoj cesti u Eleusinu zadirkivali utjecajne Atenjane.

GENETLIJAK (γενεθλιακόν), prigodna rodenidanska pjesma. Javlja se već kod Grka u pojedinačnim primjerima, ali se u punom obliku razvija tek kod Rimljana, vezana uz kult Genija. U raznim je metrima s više-manje ustaljenom sadržajnom strukturom.

GNOMA (γνώμη), misao, kratko i koncizno izrečena misao, izreka, pouka, u prozi ili u stihu. U antici su se gnome često iz didaktičkih razloga skupljale u zbirke.

GOVORNĪSTVO, vještina vrsnog govorenja koja obuhvaća njegovu teoriju i praksu. U antičkom svijetu je jedan od glavnih stupnjeva obrazovanja, osobito za političko djelovanje. Deset atičkih govornika, na primjer, ili u Rimu Ciceron, predstavljaju vrhunac proznog izraza grčkog i latinskog jezika. Kod mnogih autora koji su se bavili teorijom (Aristotel, Ciceron, Kvintilijan, Longin i drugi) raspravlja se, osim o uže retoričkim pitanjima, općenito o oblicima jezičnog izraza u književnosti.

H

HAGIOGRAFIJA (od ἅγιος i γράφειν), biografija sveca, kultno-poučni tekst s idealiziranim slikom kršćanskog života. Važni su elementi h. legende i čuda. One su najraniji kršćanski književni tekstovi, osobito popularni u srednjem vijeku.

HAMARTIJA (ἁμαρτία), pogreška, pojam kojim Aristotel tumači tragični završetak

dramske radnje. Glavni junak je iz neznanja ili zablude učinio neku pogrešku, ili se ogriješio o neki božanski princip, što ga dovodi do neminovne propasti.

HELENISTIČKA POEZIJA, pjesničko stvaralaštvo u doba helenizma. Na planu forme preferiraju se manja djela (epilij, elegija, epigram), a na planu sadržaja prevladavaju ljubavne teme i svakodnevni prizori iz gradskog i osobito pastirskog života, sve prožeto učenošću i visokom pjesničkom tehnikom.

HIBRIS (ὕβρις), obijest, pojam koji označava svako prelaženje utvrđenih granica svjetskog poretka. Čest je motiv u antičkoj književnosti, osobito u epu i drami.

HILAROTRAGEDIJA (ἰλαροτραγωδία), vesela tragedija, vrsta grčke komedije u kojoj su se parodirali sadržaji tragedija. U književnost ju je uveo Rinton iz Sirakuze oko 300. pr. n. e.

HIMENEJ (ὕμναιος), korska svatovska pjesma nazvana po bogu svadbe Himeneju. Pjevala se uz pratnju frule i kitare i obično završavala refrenom »Himen, o Himeneju«.

HIMNA (ὕμνος), svečana pjesma u čast nekog boga ili heroja: općenit naziv za oblike sakralne poezije bilo koje vrste. Najstarije su bile sastavljene u lirskim mjerama, a izvodio ih je prilikom obrednih svečanosti zbor uz glazbenu pratnju. Od njih su preostali samo fragmenti; znamo da su ih pisali Alkej, Alkman, Las, Pindar, Bakhilid. Najstarije u cijelosti očuvane h. (7. st. pr. n. e.) heksameterskog su oblika, a zajedno s mladim pjesmama poznate su pod nazivom »homerske himne«. Vjerojatno su ih izvodili rapsodi kao uvod u recitiranje homerskih epova. Iz helenističkog razdoblja datiraju Kalimahove h., a iz carskog zbirka od 88 tzv. orfičkih h. (2. st.). Na kasniji razvoj h. znatno je utjecala Horacijeva *Carmen saeculare*, a kršćansku himnografiju presudno je odredilo Ambrozijevo stvaralaštvo.

HIPORHEMA (ὕπορχημα), korska pjesma vedra sadržaja, pisana u živom peonskom, a kasnije i daktilo-trohejskom ritmu, izvođena uz ples i pratnju kitare, frule ili oba instrumenta. Kao začetnik vrste slovio je Taleta; raspolažemo Pindarovim, Bakhilidovim i Pratininim fragmentima, ukoliko je u posljednjem slučaju doista riječ o h. Uslijed pogrešne interpretacije nekih izvora ovako se ponekad naziva i živahna stajaća pjesma u tragediji u kojoj kor neposredno nakon katastrofe slavi preokret radnje.

HIPOTEZA (ὑπόθεσις), doslovno: pretpostavka, podloga; kratak uvod što su ga alexandrijski filolozi prilagali svojim izdanjima drama. Pored sažetka komada mogla je sadržavati i različite vrste književnopovijesnog i estet-

skog komentara, kao i didaskalije. Kod Hermagore termin h. označava karakterizaciju posebnog slučaja kojim se bavi neki sudbeni govor, za razliku od teze, karakterizacije općeg problema koji je iz toga slučaja apstrahiran.

HISTORIJA (ἱστορία), doslovno: istraživanje. Riječ se prvobitno odnosi na svekoliku znanstvenu djelatnost Jonjana, od prirodoslovlja do etnografije i geografije. Herodot svoje povijesno djelo zove ἱστορίας ἀπόδειξις. Od Aristotela nadalje naziv označava zapisivanje povijesti kao književnu vrstu. Latinska posuđenica *historija*, u opreci prema *Annales*, podrazumijeva takav prikaz povijesnih zbivanja koji teži sagledavanju njihove dubinske međuzavisnosti ili razumijevanju zakonitosti nekog šireg vremenskog razdoblja; u svakodnevnom ophodjenju riječ se odnosi na svako pripovijedanje.

HISTORIOGRAFIJA (od ἱστορία i γράφειν), istraživanje, bilježenje i tumačenje povijesnih zbivanja. U Grka se razvila iz jonske ἱστορίη i nikada nije u potpunosti izgubila etnografske i geografske primjese. Arhajsku grčku h. (mitografija, perijegeza, etnografija, horografija itd.), čiji su nosioci bili tzv. logografi, usavršio je i prevladao Herodot. H. klasičnog razdoblja doživljava vrhunac s Tukididom koji ciljem svoga rada proglašava utvrđivanje povijesne istine na temelju rigorozne znanstvene kritike; među njegovim nastavljajcima izdvaja se Ksenofont. U kasnijih povjesničara sve je uočljivije moraliziranje i retorika (Teopomp, Kalisten, Efor). Dolazi do jasnog diferenciranja specifičnih historiografskih vrsta (opća povijest, monografija, biografija, starine itd.); u Polibijevu djelu Rim je prvi put stavljen u središte povijesti svijeta. U stoljećima na prijelazu era u grčkoj h. prevladavaju kompilacije (Diodor, Nikolaj, Dionizije iz Halikarnasa), a u 2. st. doživljava nov uspon (Apijan, Dion Kasije itd.) i sve do bizantske epohe za država relativan kontinuitet. Razvoj rimske h. usko je povezan s praktično-političkim potrebama; njezin najraniji stadij predstavlja analitika. Vrhunac razvoja doživljava u 1. st. pr. n. e. i 1. st. n. e. (Cezar, Salustije, Livije, Tacit). U stoljećima što slijede rimska h. nazaduje; izdvaja se tek djelo posljednjeg velikog rimskog povjesničara Amijana Marcelina.

HOMERIDI (Ὁμηρίδαι), doslovno: Homerovi potomci; prvotno naziv za članove rapsodskog udruženja na Hiju koji su svoje podrijetlo izvodili od Homera. Kasnije se primjenjuje na rapsode koji su izvodili isključivo homerske epove.

HRESTOMATIJA (χρηστομάθεια), zbirka egzemplarnih ulomaka iz opsežnijih, najčešće prozanih književnih djela, namijenjena veći-

nom upotrebi u nastavi. Najznamenitija, Proklova h., svojevrsan uvod u antičke književne vrste, djelomično nam je poznata zahvaljujući sažetku patrijarha Fotija.

HRIJA (χρηία), sažeta poučna anegdota što se kao oprimjerenje neke gnome upotrebljavala u filozofskoj i retoričkoj argumentaciji. Vježbanje h., koje su s vremenom poprimale čvrstu, osmeročlanu strukturu, imalo je nezaobilazno mjesto u antičkoj retoričkoj poduci, a njihov se obrazac održao i kasnije kao propisani oblik školskih sastavaka.

I
IDILIJ (εἰδιλλίον), doslovno: pjesmica, mala književna vrsta; naziv za Teokritove pjesme koji se pojavljuje u sholijama. Kasnije uopće kraća pjesma ili prozni sastavak, obično s elementima dijalogu, u kojem se opisuje nepomućena vedrina jednostavnog seoskog života i ističe ljupkost svakodnevnog. Takvu vrstu poezije nastavljaju na Teokritovu tragu Bion i Mosho, a pripadaju joj i Vergilijeve *Ekloge*.

INVEKTIVA (od *invehi*), osobni ili politički verbalni napad na nečiju osobu, učestala pojava u antičkoj književnosti (komedija, satira, jambi, politički govor itd.). I. se naziva i cjelovit pogrđni govor ili spis, te se suprotstavlja enkomiju kao samostalna književna vrsta; Salustije, Ciceron i Klaudijan najznamenitiji su autori koji su se u njoj okušali.

ITINERARIJ (*itinerarium*), helenistički topografski priručnik s podacima o cestama, udaljenostima, uvjetima putovanja, prenoćištima i sl. Takve se knjižice punim nazivom zovu *itineraria adnotata*, za razliku od *itineraria picta* u kojima su mreže putova bile prikazane grafički. Sačuvana je tek jedna antička karta (*Tabula Peutingeriana*) i nekoliko opisnih i. (npr. *Itinerarium Alexandri*). Kršćanski »hodočasnički izvještaji« također su vrsta i.

IZODA (εἴσοδος), doslovno: ulaz; pjesma što ju je kor izvodio pri ulasku u orhestru. Za razvijenu tragediju ustalo se istoznačni termin paroda.

J
JAMBI (ἰαμβοί), antička književna vrsta koja je obuhvaćala pjesme pisane u jampskim i trohejskim mjerama, a uključivala je i epode. Podrijetlo jampskog pjesništva veže se uz jonski kult Dionisa i Demetre u kojem je značajno mjesto zauzimala gruba poruga i sirova šala. Prema tradiciji, pučke je j. u umjetničku književnost uveo Arhiloh, koristeći se ovim metrom u svojim invektivama. Poruga i osobni napad ostaju i nadalje čestim sadržajem jampske poezije, i u tom ju je smjeru do krajnjih granica razvio Hiponakt. S druge strane,

Solonovi lirsko-refleksivni tonovi približavaju j. elegiji. U klasičnom razdoblju j. su potisnuti (osim kao dijaloški stihovi u drami), a ponovo ih oživljavaju helenistički autori (Heronda, Feniks iz Kolofona itd.). U rimskoj književnosti na grčku jambografsku tradiciju nadovezuju se neoterici, Lucilije, Macije, Horacije itd.

K

KANTIK (*canticum*), u antičkoj književnoj teoriji naziv za pjevane dijelove rimske komedije, za razliku od diverbija koji se izvodio recitativno. U Plautovim komedijama, gdje je udio k. osobito velik, deklamirali su se samo jampski senari; ostali jampski i trohejski stihovi izvodili su se uz flautu, dok su se metrički raznovrsni lirski stihovi u pravom smislu riječi i pjevali, također uz instrumentalnu pratnju. Ponekad je pjev bio povjren *cantoru* iza scene, a pantomima *actoru*, nosiocu uloge. Suptorno korskim umecima nove antičke komedije, k. nisu prekidalu dramsku radnju već su je dalje razvijali.

KATABAZA (κατάβασις), doslovno: silazak; Aristotelov termin za silazan tijekom radnje koji nastupa poslije peripetije.

KATALOG (κατάλογος), doslovno: popis; nabranje i opisivanje pojedinačnih elemenata nekoga skupa (predmeti, junaci, osobine, genealoški podaci i sl.) svojstven epskoj poeziji (usp. k. brodova u *Ilijadi*) odakle se proširio i na druge pjesničke vrste, kao i u historiografiju. Nalazimo ga i u osamostaljenom obliku (npr. Hesiodove *Ehoje*), osobito popularnom kod helenističkih autora.

KATARIZA (κάθαρσις), doslovno: očišćenje; konačni učinak tragedije koja, prema Aristotelu, najprije djeluje na gledaoca izazivajući sažaljenje i strah, a potom dovodi do očišćenja (katarze) od takvih afekata. Medicinska provenijencija metafore je nedvojbeno, i Aristotelovu misao očito valja razumjeti kao polemičku repliku na Platonovu optužbu da pjesništvo potiče duševni kaos jer pothranjuje strasti umjesto da ih guši. Međutim, kako Aristotel nije formulirao eksplicitnu definiciju, smisao njegova termina i danas je predmet spora.

KATASTAZA (κατάστασις), doslovno: uspostavljanje; razvoj i vrhunac dramske ili epske radnje koji prethodi njezinu razrješenju u katastrofi.

KATASTROFA (καταστροφή), doslovno: obrat; presudni preokret u dramskoj radnji koji, bilo da logičkom nužnošću proizlazi iz zapleta bilo da je izazvan neočekivanom intervencijom više sile, dokida dramski sukob i određuje sudbinu junaka prijelazom iz dobra u zlo ili obrnuto.

KITARODIJA (κίθαροδία), pjevanje uz kitaru, najstariji grčki žičani instrument. Uz pratnju kitare izvodile su se najprije epske, a potom i kultne pjesme, te monodijska lirika (čitava je lezbička lirika kitarodska). Prema tradiciji, najstariji je predstavnik stare k. bio Terpandar (7. st. pr. n. e.), a svojim su je inovacijama modificirali Melanipid, Kinesija, te naročito Frinid i Timotej. K. je bila popularna i u Rimljana.

KINEDSKA POEZIJA (od κίναϊδος), helenistička erotska poezija često opscenog sadržaja, koja se nadovezuje na jonsku tradiciju lascivne pjesme i plesa lakrdijaša – kineda. Pisali su je Aleksandar Etoljanin, Piret, Timon, Sotad itd. Zahvaljujući Enijevim prijevodima Sotadove su pjesme stekle popularnost i u Rimu.

KOM¹ (κομμός), obredna tužaljka popraćena udaranjem po glavi i grudima; u antičkoj tragediji tužaljka što je zajedno izvode kor (ili njegovi dijelovi) i glumci.

KOM² (κῶμος), razuzdana i pripita povorka koja bi poslije kakve svečanosti obilazila antička naselja uz pjesmu, svirku, šale i rugalice. Vjerojatno je ovaj običaj odigrao znatnu ulogu u razvoju komedije.

KOMEDIJA (κωμῳδία), prvobitno naziv za predstavu kakva se u Ateni izvodila o Lenejama i Velikim Dionizijama, godišnjim svečanostima u čast Dionisa. Već u antici k. se nazivaju i izvanatičke komične drame koje vuku podrijetlo iz dorske lakrdije, poput Epiharmove i megarske k. Antička se k. tradicionalno dijeluje na tri faze. Staroj je svojstvena osobna poruga, satira dnevne politike, karikaturna karakterizacija likova te sklonost fantastičnom; u formalnom je pogledu slična tragediji, osim što epizodijama prethodi parabaza u kojoj se kor izravno obraća publici. Njezini su kanonski predstavnici Kratin, Eupolid i Aristofan. U daljem se razvoju uloga kora sve više potiskuje, a političke aluzije napuštaju: zamjenjuje ih parodija tragedije i mita, te satira ustaljenih karakternih tipova (hetera, parazit itd.); srednju k. zastupaju Aleksid, Anaksandrid i Antifan. Nova građu uzima iz građanske svakodnevice s ljubavnim zapletom u središtu a naslijeđene tipične likove dalje elaborira; ona će preko rimske k. presudno utjecati na razvoj evropske drame. Glavni su joj predstavnici Menandar, Filemon i Diful. Rimska k. s jedne strane ima ishodište u pučkim pretknjiževnim improvizacijama, a s druge u srednjoj i novoj antičkoj k. Među različitim vrstama rimskog komičnog igrokaza (atelana, palijata, togata, trabeata) potpunije je posvjedočena jedino palijata, koja građu, mjesto radnje i kostime preuzima iz svojih grčkih uzora. Najznačajniji su

autori palijate Plaut, Cecilije i Terencije, a u togati, k. čija se radnja zbiva na domaćem tlu, a koriste se italjski kostimi, istakli su se Titinije, Afranije i Kvinkcije Ata.

KOMENTAR v. SHOLIJE

KOMIČNI EP, parodijska književna vrsta u kojoj se uzvišenog, formulaičnog formi junačkog epa suprotstavlja kakav epu neprimjeren, trivijalan sadržaj. Karakteristični su primjeri – krivo pripisivani samom Homeru – *Boj žaba i miševa* u kojem se parodira *Ilijada*, te krnje očuvani *Margit* čiji je naslovni junak parodirani Odisej.

KONTROVERZIJA (*controversia*), vrsta deklamacije koja je u obliku sudskog govora obrađivala kakav izmišljeni pravni slučaj, a koristila se prvenstveno u nastavne svrhe, mada se često i javno izvodila ili objavljivala u pisanoj obliku (Seneka Stariji). Uglavnom je riječ o nevjerojatnim, fantastičnim slučajevima, inače omiljelim u helenističkoj književnosti (neobični sporovi oko nasljedstva, razbojstva, otmiče dece i sl.).

KOR (χορός), doslovno: mjesto za plesanje kola; zbor (muški, ženski, dječjački, djevojački) što je na obrednim svečanostima plesao uz pjesmu i instrumentalnu pratnju. Osim toga što je izvodio samostalno korske pjesme k. je imao važnu ulogu i u dramskim izvedbama. Tragički je k. bio sastavljen od 12, kasnije 15 koreuta (u komediji ih je bilo 24), a predvodio ih je korifej, kao posrednik između k. i glumaca: k. je kao cjelina izvorio samo lirske partije (parod, stajaće pjesme, ἀμοιβαίον), dok je korovoda u dijaloškim stihovima mogao neposrednije sudjelovati u radnji. Postoje svjedočanstva i o rimskim pučkim pjesmama koje je izvodio k.; iz rimske je komedije k. gotovo potpuno uklonjen, dok je u tragediji postojao, ali je njegova veza s radnjom bila sasvim slaba.

KORDAK (κόρδαξ), vrsta razuzdanog, burlesknog plesa u grčkoj komediji što ga je izvodio muški kor opremljen golemim trbusima i falusima.

KORIFEJ (κορυφαίος), zborovoda u grčkoj drami, koreut kojemu su bile povjerene govorne replike i koji je u ime kora vodio dijalog s glumcima. Njegova uloga u drami nije do kraja razjašnjena. Javlja se i u lirskom zboru.

KORODIDASKAL (χοροδιδάσκαλος), osoba koja je uvježbavala zbor za neku dramsku ili samostalnu korsku izvedbu; ovu funkciju kasnije preuzima sam autor djela.

KORSKA LIRIKA, lirika što ju je uz glazbenu pratnju i ples izvodio kor. Antička ju je književna teorija zajedno s monodijskom lirikom pribrajala u meliku. Vezana uz kult, korska se pjesma izvodila u svim svečanijim prilikama važnim za život zajednice (religijski ob-

redi, pobjedna slavlja, svadbe, pogrebi itd.) i vrlo se rano razvila u cjelovito izgrađen umjetnički oblik. Pripovijedanje nekog mitskog zbivanja, gnomski dio i svečani povod tri su temeljna sadržajna sastojka kórske pjesme; od 6.st.pr.n.e. uspostavljena je trijadička struktura čiji su elementi strofa, antistrofa i epoda. Dija- lekt je k. l.tzv. »lirsko-dorska κοινή« na koju je snažno utjecao epski jezik, a čija je dorska os- nova na kraju razvoja sasvim izbljedita. Naj- značajnije su vrste k. l. himna, pean, ditiramb, epinikij, tren, himenej itd., a pisali su ih Tale- ta, Alkman, Arion, Las, Simonid, Bakhilid, Pindar, Timotehj i dr. Kórske su pjesme ujed- no i važan sastavni dio drame. Takva se lirika javlja i u Rimljana, iako u daleko manjoj mje- ri, i to u kulturnim pjesmama, ranjoj tragediji (Livije Andronik) te u kanticima komedije. Kasnije pjesme pisane po uzoru na grčku k. l. nisu se više pjevale, već recitirale.

KREPIDATA (*/fabula/ crepidata*), doslovno: komad u polucipelama; rimska drama koja je obrađivala sadržaje iz grčkog života. Nejasno je da li je riječ o tragediji ili, naprotiv, o sino- nimu za palijatu.

KRONIKA (χρονικά), kronološki uređen prikaz povijesnih zbivanja koji uglavnom zanema- ruju dublje kauzalne veze među događajima. Za razliku od anala, osnovna vremenska jedinica ni- je pojedinačna godina već neko veće razdoblje (doba nečije vladavine i sl.). Osobitu popularnost k. su stekle u srednjem vijeku.

KSENIJA (ξένια), popratni distisi pridruženi kakvu gostinjskom daru (Marcijal). Goethe i Schiller nazvali su tako ironično-satirične epigrame koje su uputili svojim književnim protivnicima. Danas uopće kratki stihovi du- hovita sadržaja.

L
LALIJA (λαλιά), slobodniji oblik govorni- kog obraćanja čiji je cilj razonoditi slušatelj- stvo. Posebnu vrstu l. predstavlja prolalija, ko- ja je služila kao uvod u duži niz retoričkih vježbi; oba se oblika većom kratkoćom i slo- bodom razlikuju od epideikse.

LAUDATIO FUNEBRIS, doslovno: po- grebna pohvala; rimski posmrtni govor što ga je u počast pokojniku na forumu držao njegov sin ili bliski srodnik, a u slučaju državnih po- greba kakav visoki državni službenik. Sadržavali su pohvalu pokojnika i njegovih predaka, a kako su se, unatoč nevelikoj dotjeranosti, ra- no počeli bilježiti, postali su važnim izvorom za antičku biografiju. Razvoj takva govora veže se uz kultne oblike konklamacija, nenija i sl., ali je nezvisan od grčkog pogrebnog govora.

LEKSIKOGRAFIJA (od λεξικόν /postkl./ i γράφειν), u antici filološka disciplina koja se

bavila tumačenjem rijetko upotrebljivanih, te- že razumljivih jezičnih oblika (tudice, arhaiz- mi, dijalektizmi); takva su se objašnjenja izla- gala sistematski u spisima uređenim bilo alfa- betskim redom, bilo prema semantičkim od- rednicama. U Ateni klasičnog razdoblja u ško- lama su se upotrebljavali glosografski priru- čnici s tumačenjima homerskih izraza, a slična su pomagala nesumnjivo postojala i za staroa- tičke izraze u Solonovim zakonima. L., koja svoj brz razvoj ponajviše zahvaljuje filozof- skom zanimanju za jezik, doživljava procvat u helenizmu kada je preuzimaju aleksandrijski učenjaci; jedan od njih, Aristofan iz Bizanta, smatra se utemeljiteljem znanstvene l. Sastav- ljaju se brojni leksikoni i onomastikoni, eti- mološki i dijalektalni rječnici, rječnici sinoni- ma i stručnog nazivlja, a u carsko se doba po- javljuju kompilacije obilne dotada sakupljene građe (Didim, Teon, Palamed). Posebno mjes- to pripada aticističkim rječnicima čiji su se au- tori zauzimali za očuvanje čistoće klasičnog atičkog dijalekta (Elije Dionizije, Pausanija, Frinih, Poluks, Meris i dr.).

LIRIKA (λυρική sc. τέχνη), doslovno: vješti- na pjevanja uz liru; prema uvriježenom shva- ćanju u novijoj poetici uz epiku i dramu jedna od triju temeljnih kategorija poetskog izričaja. Kao razlikovna obilježja prema ostalim dva- ma književnim rodovima navode se obično vi- sok udio subjektivnosti, usmjerenost k nepo- srednosti doživljaja, genetski utemeljena blis- kost muzici, izražavanje općega kroz pojedina- čnu predodžbu i sl. Nijedna od predlaganih definicija nije besprijekorna i nijedna nije do- voljno fleksibilna da obuhvati svu raznolikost književnih oblika što smo ih skloni proglasiti lirskima. U antičkoj teoriji književnosti l. je kasniji sinonim za meliku – poeziju koja se pjevala uz pratnju glazbenih instrumenata. Shvaćena u širem, suvremenom smislu riječi, antička l. pored melike uključuje i jambe, ele- giju i epigram. L., dakako, pripada i onaj dio rimske književnosti kojemu, strogo uzevši, ne- ma mjesta u navedenim podvrstama, naime poezija koja je metrički oblik preuzela od grčke melike, ali se nije izvodila uz muzičku pratnju (Katul, Horacije, Ambrozije, Pruden- cije).

LOGOGRAFI (λογόγραφοι), naziv koji je općenito označavao svakog proznog pisca, ali se zahvaljujući jednoj pogrešnoj interpretaciji Tukidida ustalo kao termin za najstarije grčke povjesničare, prethodnike historiografije u užem smislu riječi čijim se začetnikom smatra Herodot. Logografski su se spisi, često s nedo- voljno kritičnosti, bavili opisivanjem stranih zemalja i običaja, mitskim genealogijama, le- gendarnim osnucima i kronikama gradova,

itd. Među ovim ranim historiografima ističu se Kadmo iz Mileta, Hekatej iz Mileta, Haron iz Lampsaka, Ksant iz Lidije, Helanik iz Mitilene i dr. U Ateni su tako nazivali autore sudskih govora koji se sami nisu pojavljivali na sudu, već su im govore držali drugi.

M

MAGODIJA (μαγῳδία), vrsta neknjiževnoga mima u kojem su se prikazivale vesele scene iz svakodnevnog života, često s mnogo opscenosti. Za razliku od srodne hilarodije (ili simodije) koja je vjerojatno bila ozbiljnijeg sadržaja i izvodila se uz pratnju žičanih instrumenata, m. (ili lisiiodija) bila je razuzdanija, a izvodila se uz udaraljke i ples. Od takvih se tekstova sačuvala jedino *Djevojčina tužaljka* iz 2.st.pr.n.e.

MEGARSKA KOMEDIJA, vrsta improvizirane dorske lakrdije koja se izvodila u Megari, a njenim su tvorcem smatrali Susariona. Atenjani su je prezirali kao odviše grubu i vulgarnu.

MELIKA (μελικά), doslovno: »ono što pripada popijevci«, naziv za one lirske vrste koje su se izvodile uz muzičku pratnju; dijeli se na monodijsku (pjesma za jedan glas) i korsku (više glasna, zborna pjesma). M. obiluje raznolikim metrima, a pjevala se uz pratnju kitare i aulosa. Jezik korske m. je dorski, dok se u monodijskoj m. kombiniraju raznoliki dijalekti. Vrhunac m. pada u razdoblje od 7. do 5. st. pr. n. e., otkad potječe i kanon devet m. velikana: Alkman, Sapfo, Alkej, Stesihor, Anakreont, Ibik, Simonid, Bakhilid i Pindar. Od helenističkog doba termin m. zamijenjen je terminom *lirika*, koji se održao do našeg doba.

MENIPSKA SATIRA (*satira Menippeae*), antička književna vrsta koja se u formalnom smislu odlikuje miješanjem proze i stihova. Nazvana po svom tvorcu grčkom piscu Menipu iz Gadare (3. st. pr. n. e.) od čijeg se djela sačuvalo tek pregršt fragmenata. U rimsku književnost presađuje je Varon (1. st. pr. n. e.) od kojeg i potječe termin (napisao je djelo pod nazivom *Saturae Menippeae*). U formalnom smislu ovoj književnoj vrsti pripada i Senekina *Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu*, a i Petronijev *Satirikon*. Od kasnijih pisaca tu je književnu vrstu djelomično nastavio i Marcijan Kapela.

METAMORFOZA (μεταμόρφωσις), pretvorba. Čest sastavni dio mitskih kazivanja, ulazi u književnost vrlo rano, ali tek u helenizmu postaje predmetom samostalnog opjevavanja. Od Nikandra iz Kolofona započinje niz pjesnika koji su u središte svog pjevanja uzimali motive s metamorfozom. Najpoznatije od tih djela su Ovidijeve *Metamorfoze*, spjev

od gotovo 12.000 stihova u kojima je sadržano oko 250 mitskih priča u kojima lik doživljava metamorfozu. M. se javlja i kao konstitutivni element grčkog ljubavnog romana, a tu će tradiciju nastaviti i Apulej u svome *Zlatnom margarcu* (*Metamorfoze*).

MEZODA (μεσῳδή), središnja pjesma, neobavezni dio korskih dijelova tragedije, umetnut između strofe i antistrofe bez svog odgovarajućeg para. Takav dio na početku korske pjesme naziva se *prooda*.

MIM (μῖμος), kraća scenska igra koja vuče porijeklo iz pjesama i rituala u kojima se oponašaju pojave u prirodi, te životinje i ljudi u nekom djelovanju. Obrača se puku, preuzima sadržaje iz nižih slojeva građana (prema sačuvanim književnim mimima), a preuzima i elemente pučke farse i lakrdije. Dugu usmenu tradiciju u književnost uvodi Sofron iz Sirakuze (5. st. pr. n. e.), gdje se mim i dalje razvija kao književna vrsta, a dobiva i svoje ime. Sofronovi mimi dijele se, prema likovima, na muške i ženske i u njima su glumile i žene. Glumilo se bez maske. Visoke književne domete dosiže mim u Teokritovim *Idilama* i Herondinim *Mimijambima* (3. st. pr. n. e.). U helenističko doba širi se po cijelom prostoru grčke kulture, a u Rim prodire početkom 2. st. pr. n. e., u početku kao umetak u pauzama dramskih predstava, a već 173. pr. n. e. postaje sastavni dio *Ludi Florales*. Otada dosiže silnu popularnost, pa i na carskom dvoru. Najpoznatiji pisac mima u carsko doba bio je Filistion iz Nikeje. M. je znatno utjecao i na oblikovanje komedije, a iz komedije je kasnije crpio i neke tipične likove.

MIMEZA (μῖμησις), oponašanje, ključni pojam za razumijevanje antičkog poimanja umjetničkog stvaranja. Termin potječe iz Platonove filozofije i podrazumijeva oponašanje ideja preko oponašanja prirode kao bit umjetničkog stvaranja.

MIMIJAMB (μῖμιάμβοι), naziv za mime pisane u holijambima (tzv. »šepavi jambi«, sastavljeni od 5 jamba i jednog troheja). Jedina sačuvana zbirka potječe od grčkog pjesnika Heronde s Kosa (3. st. pr. n. e.).

MITOGRAFIJA (od μῦθος i γράφειν), doslovno »zapisivanje mitova«, skupni naziv velikog broja djela u stihu i prozi u kojima autori nastoje sistematzirati mitske priče prema nekoj unutrašnjoj logici (od kosmogonije i teogonije, pa preko mitskih ciklusa, do potomaka bogova i heroja). Mitografska nastojanja vidljiva su već u Hesioda, a mitografija doživljava svoj vrhunac u djelima logografa koji pri izradi genealogija nužno sistematziraju mitsku građu. U tome se ističu Akusilaj, Hekatej, Ferikid iz Atene i Helanik. Od mitografskih dje-

la sačuvana je tzv. *Apolodorova Biblioteka* i djelo rimskog mitografa Higina *Fabulae*.

MONODIJA (μονωδία), pjesma za jedan glas; podvrsta melike (lirske pjesme), koju izvodi jedan izvođač uz pratnju glazbe. U tragediji predstavlja dionicu u kojoj nastupa samo jedan glumac.

MONOLOG (od μόνος i λόγος), doslovno »govor jednoga«; u tragediji nastaje širenjem iskaza jednog lika na račun smanjivanja ili gubljenja replike drugog lika. Pod m. se podrazumijevaju duži govori jednog lika koje može pratiti ili komentirati kor, a predstavljaju, obično, mjesta najzgušnutije emotivnosti.

N

NATPISI, kratki tekstovi napisani na trajnom materijalu čiji se sadržaj veže za namjenu objekta na kojem je natpis napisan. Neki natpisi i u sadržajnom a i formalnom smislu pripadaju književnim ostvarenjima (npr. votivni, dedikacijski ili nadgrobni natpisi u stihu) i mogu se tretirati kao zasebna književna vrsta. **NENIJA** (*nenia*), tužaljka, prastara ritualna pjesma koja pripada kultu mrtvih. Izvode je najčešće profesionalne narikače, a o njoj spomen imamo već u *Ilijadi* (oplakivanje Hektora), gdje pokojnika oplakuju nenijom muškarci, što je daleko rjeđa pojava.

NEOTERICI (νεώτεροι), doslovno »mladi«, naziv za pjesnički krug nastao u Rimu sredinom 1. st. pr. n. e. s programom podizanja rimske poezije na višu razinu i njezina približavanja visokim grčkim uzorima. U tom su krugu djelovali Katul, Kalvo, Helvije Cina, Kornelije Gal, Kornificije, Furije Bibakul, Valerije Katon, Azinije Polion. Nazvani *poetae novi* zbog svojih inovacija u sadržaju i formi lirike, izazvali su oštru reakciju rimskih intelektualaca koji su im prigovarali prekidanje s tradicijom rimske poezije. Sljedbenici aleksandrijske poezije stoje ponajviše pod utjecajem Kalimaha, pa svoja djela skladaju u kratkim formama (epilij, elegija, epigram). U rimsku književnost uvode grčka metrička rješenja i šire tematski plan lirske pjesme. Od svih se neoterika sačuvalo jedino Katulovo djelo. U svom protivljenju njihovim novotarijama Ciceron ih je nazvao pospredno *cantores Euphroionis* (prema nekom trećerazrednom helenističkom pjesniku), ciljajući na njihovo »obožavanje« helenističkih uzora.

NOVELA (prema *novus*), književna vrsta koju antika ne poznaje, već se pojavljuje od renesanse. Elemente novele prepoznajemo u većim cjelinama napose historiografskog karaktera (npr. u Herodotovoj *Povijesti* novela o Polikratovu prstenu ili pripovijest o Krezu), te u helenističkim romanima i rimskoj menip-

skoj satiri, u kojima se katkad u strukturi pojavljuju relativno samostalne zaokružene priče.

O

ODA (ὕδῆ), pjesma, u širem značenju svaka melička pjesma (pjesma koju prati muzika izvođena od jednog pjevača ili od zboru), a u užem značenju podvrsta meličke pjesme koja obuhvaća svečanu i pohvalnu pjesmu. O. u užem smislu pripadaju npr. Pindarova zbirka epinikija (pjesama u čast pobjednika u natjecanjima), kao i Horacijeve ode (čuvene »rimske ode«). Sam termin potječe iz kasne antike. Struktura ode vrlo je raznolika (u Pindara sastavljena od triju ritmičkih cjelina: strofe, antistrofe i epode; u Horacija monostrofična), a preko korske lirike utjecala je i na korske dijelove drama u kojima se pojavljuje u paru: oda – antoda.

ORFIKA (ὄρφεύς, ime mitskog pjevača, sina Apolonova), naziv za veliku skupinu pjesničkih djela u kojima se izražavaju poimanja vjerske sekte orfika koja je u Grčku došla, vjerojatno, iz Trakije i širila se kao i druge mistične religiozne sekte. Premda njezin vrhunac pada u razdoblje od 6. do 3. st. pr. n. e., sačuvani odlomci pripadaju prvim stoljećima n. e.

P

PALIJATA (od *pallium*), doslovno »priča ogrnuta u grčki plašt«, naziv za rimske komedije nastale na grčkim uzorima; svoju radnju smještaju u krug grčke civilizacije. Palijate su pisali svi rimski komediografi.

PALINODIJA (od πάλιν i ὕδῆ), doslovno »pjesma ponovo o istoj temi«, termin upotrijebljen za pjesnika Stesihora koji je napisao pjesmu o lijepoj Heleni prvo u uvredljivu tonu, a potom – da bi se »iskupio« – pohvalnom. U antici omiljena književna vrsta, postaje konvencionalan način isticanja vlastite formalne i sadržajne virtuoznosti u pjesničkom stvaranju.

PANEGIRIK (πανηγυρικός), doslovno »svečani govor«, vrsta pohvalnog govora koja se ističe hipostatičnošću. U početku služila je za isticanje najvažnijih dostignuća polisa, odnosno upotrebljava se onda kad to zahtijeva veličina postignuća. U rimskoj književnosti pojavljuje se u doba Carstva (Plinije Mladi), gdje je posvećen pojedincu – caru, pa sve više teži neumjerenom hvaljenju i bezočnom laskanju. Stoga sam pojam ima katkad i pejorativno značenje.

PANTOMIMA (παντόμιμος), doslovno »glumac u pantomimu«, scensko djelo rimske pozornice u kojem jedan glumac »prikazuje« razne likove služeći se samo kretnjama u prat-

nji muzike. Premda je u Grčkoj pantomim(a) poznat(a) već u 5. st. pr. n. e., nije ondje zadobio nikad određenu formu, već je inkorporiran u antičku dramu. Svoj vrhunac postiže u carskom Rimu. Sadržaj p. potječe iz mitologije, a mogao je biti tragički ili komički.

PARABAZA (παράβασις), doslovno »pristupanje«, središnja korska pjesma stare atičke komedije u kojoj kor — pošto su glumci napustili orhestru — skida maske, prekida scensku iluziju i pristupa (odatle termin) publici, te neposredno i bez okolišanja izriče autorove misli o politici i drugim pitanjima. P. je podijeljena u dva dijela. U prvom dijelu korovoda nastupa sam i u jednom dahu (zato se ovaj dio naziva *pnig*, »gušenje«) poziva slušaoce komedije da iskažu svoju naklonost. Drugi je dio namijenjen koru i ima simetričnu strukturu: oda — epirema — antoda — antepirema. P. je skladana najčešće u anapestičkim tetrametrima.

PARADOKSOGRAFIJA (od παράδοξος), doslovno »pisanje o neobičnom«, naziv za korpus djela o neobičnim pojavama, bilo da je riječ o pojavama za koje u tadašnje vrijeme nije bilo objašnjenja, bilo da se radi o sasvim izmišljenim pojavama (npr. ptica feniks). Žanr vrlo omiljen i raširen, čijim se rodonačelnikom smatra Kalimah, a najznačajnijim piscem Elijan.

PARAKLAUZITIR (παρακλαυσίθυρον), pjesma pred zatvorenim vratima, pjesma koju zaljubljeni mladić pjeva pred vratima drage. Potječe iz helenističkog razdoblja. Nekoliko takvih pjesama uvršteno u *Palatinsku antologiju*. Teokrit je isti motiv — prenesen u arkađijski okoliš — upotrijebio u svojoj 3. idili.

PARATRAGEDIJA (od παρατραγωδία), doslovno »izigravanje tragedije«, pojava parodiranja tragedije bilo na kojoj razini (od strukture preko izraza i govora, do sadržaja i karaktera). Parodiranje tragedije istaknutu ulogu ima u staroj atičkoj komediji (Aristofan), a omiljeno je i u svim oblicima pučke lakrdije (zbog kontrasta kao izrazitog komičkog naboja). Mjestimično prisutno i u Plautovoj komici.

PAREMIOGRAFIJA (od παροιμία), proučavanje poslovice i izreka, kao poseban odjeljak proučavanja i kritike književnosti započet od Aristotela. Tumačenje i proučavanje poslovice smatralo se kako područjem filozofije tako i područjem gramatike, pa se tim predmetom bavio velik broj filozofa i gramatičara i grčkih i rimskih.

PARENIIJA (παροιμία), vinska pjesma, napitnica. Rijetko upotrebljavan pojam opisuje pjesme koje se prema sačuvanim fragmentima ni po čemu ne razlikuju od skolija. Prema antičkim vijestima p. je pisala pjesnikinja Praksila

la (premda se za njezine pjesme upotrebljava i pojam skolija).

PARODA (πάροδος), ulazna pjesma kora u grčkoj tragediji, čijim ulaskom u orhestru započinje tragedija. Prema Aristotelu, prvo javljanje kora u tragediji, koje započinje tragičku radnju. U starijim dramama izvode je koreuti i korovoda u anapestičkom ritmu, a u kasnijim tragedijama u različitim ritmovima, pa i uz sudjelovanje glumaca.

PARODIJA (παρωδία), protupjesma, pjesma sastavljena radi izrugivanja originalu. Za parodiranje iskorištavaju se sve karakteristike neke književne vrste (ili nekog pojedinačnog djela) koje se hiperboliziraju i dovode do komičkog efekta. P. je moćno sredstvo književne (i neknjiževne) polemike. Najstarija sačuvana parodija je *Boj žaba i miševa*, travestija homerske epopeje. P. je obilato koristio Aristofan, a javlja se i kod Menandra, pa i u prozi, napose filozofskoj (u polemičkoj funkciji), te u menipskoj satiri. U rimskoj se književnosti manje osjeća, ali je primjetna u Plauta, Petronija i Seneke, te nešto manje u Horacija i Katula, a i u djelima ostalih književnika.

PARTENIJ (παρθένειον), pjesma djevice, vrsta korske pjesme koju u čast bogovima izvodi kor mladih djevojaka. Osobito omiljena u Sparti, a najpoznatiji je autor bio Alkman.

PATOS (πάθος), stradanje, strast, u antičkom pojmovlju izraz za strastvena duševna stanja koja čine važan element tragedije i govora. Od Aristotela javlja se dualizam patos — etos, u kojem prvo stanje predstavlja izuzetnu napetost koje neposredno donosi patnju i propast, dok drugo predstavlja postojanost ljudskog karaktera.

PEAN (παίαν), pjesma zahvalnica bogovima, napose Apolonu i Artemidi. Naziv vuče porijeklo od Apolonova nadimka Pean, Ozdravitelj. Oblici riječi pean su različiti, a javljaju se u uzviku *ὦ* ili *ἦ* *παίαν* kojim kor odgovara u pjesmi. Prvobitno ritualna pjesma u Apolonovu čast s vremenom postaje pjesma koja se kao zahvalnica (za ozdravljenje) pjeva pred bitkom ili poslije nje, a kasnije u mnogobrojnim javnim svetkovinama. Pean su pisali mnogi znameniti pjesnici od čijih su se djela sačuvali samo fragmenti.

PEGNIJ (παίγνιον), igrarija, tehnički termin za retorske deklamacije na izmišljene teme, a potom za komedije, lascivne kratke priče, pa pjesničke neobičnosti ili kraće pjesničke oblike. U helenizmu vrlo omiljen, a pod pojmom *tehnopegnij* nastaje tada niz tzv. grafičkih pjesama, npr. *Siringa*, *Žrtvenik* i sl. koji i oblikom stihova »crtaju« opjevan predmet.

PERIJEGEZA (περιήγησις), opis putovanja, putopis, geografska djela koja donose brojne

podatke važne za trgovačke ili vojne pohode u nepoznate zemlje. Osim geografskih podataka donose često i etnografske, ekonomske i druge napomene o stranim zemljama. Najpoznatiji p. napisao je Pausanija.

PERIOHA (περιοχή), sažetak sadržaja opsežnog djela, izvadak. U nekim slučajevima (npr. u Livija) iz p. doznajemo sadržaj izgubljenih dijelova nekog teksta.

PERIPETIJA (περιπέτεια), preokret, faza u toku tragičke radnje u kojoj nastaje preokret koji vodi propasti tragičkog junaka. U tim trenucima tragički junak živi u samoobmani koja već u slijedećoj sceni nestaje te junaka vuče u propast.

PERIPL(US) (περίπλους), oplovljavanje, opis morskih putova. Vrsta geografskih spisa s podacima o stranim morima i primorskim zemljama.

PERSONA (*persona*), lik, naziv za glumačku masku (a i posmrtnu masku uglednika što su je njegovi potomci postavljali u atrij); potom i za ulogu koju glumac pod tom maskom glumi u drami. Rimski sinonim za grčku riječ *proso-pa*.

PLEJADA (Πλειάδες), grupa od 7 helenističkih tragičara koji su djelovali u Aleksandriji pod Ptolomejem II Filadelfom (3. st. pr. n. e.). Nazvali su se prema mitskih sedam Atlantovih kćeri.

PNIG (πνίγος), gušenje, naziv za ritmičku cjelinu na kraju epireme u agonu i u parabazi. Ta se cjelina morala otpjevati u jednom dahu što je pjevaču zbog duljine i brza ritma oduzimalo dah.

POETA DOCTUS, učeni pjesnik, idealan lik pjesnika helenističke epohe, a i onih rimskih pjesnika koji su u rimsku poeziju prenosili helenističke zasade. Taj tip pjesnika teži da prirodni dar (po sebi nesklon poretku) nadogradi repertoarom poetskih konvencija (dakle podredi poretku). Takvo je pjesništvo virtuozno u formi i izrazu, sadržajno prošireno mitološkim instrumentarijem, aluzijama na prethodne pjesničke veličine i ostalim elementima koji upućuju na to da je pjesnik, uz svoj talent, svladao i »naučio« obilnu prethodnu građu koja ga legitimira kao profinjenog i elitnog intelektualca.

POETAE NOVELLI, mladhni pjesnici, epigoni neoterika koji djeluju u doba cara Hadrijana.

POETIKA (ποιητική), pjesničko umijeće, termin koji se upotrebljava za književnoteorijska i filozofska djela koja se bave pitanjima pjesničkog izraza i pjesništva uopće. P. se razvila u okviru sofista koji se prvi posvećuju istraživanjima jezičkih fenomena, pa u vezi s tim i fenomena pjesničkog jezika. Pitanjima poetike

bavili su se mnogi filozofi, a u antici su temeljno značenje imali Aristotelovo djelo *O pjesničkom umijeću*, te Horacijeva poslanica *Ad Pisones* (*Epist.* II, 3) nazvana *Ars poetica*. Od antičkih je poetika sačuvano i jedno anonimno djelo *O uzvišenome* (1. st. pr. n. e.). Samo po naslovima ili po oskudnim fragmentima poznajemo i djela drugih teoretičara koji su s različitih strana i s najrazličitijih pozicija pokušavali osvijetliti razna pitanja pjesničkog stvaralaštva. Ta vrlo obimna literatura koja kritički promatra i sam proces pjesničkog stvaranja, a i njegov rezultat, predstavljala je čvrstu književnoteorijsku i filozofsku podlogu proučavanju pjesništva. Proznim će se izrazom i proznim djelima, osobito govorništvom, baviti retorika.

POSLOVICA, najkraća usmenoknjiževna vrsta, u kojoj se neko kolektivno iskustvo fiksira dojmljivim jezičnim sredstvima (metaforom, slikovitom usporedbom, ritmom, ritmom). U grčkoj književnosti poslovice su (παροιμία) posvjedočene još u Homera. Njihovo znanstveno proučavanje otpočeo je Aristotel, a nastavili brojni filozofi i filolozi. Latinske p. (*adagia, proverbialia*) susreću se prvi put u Plautu, a rimska je književna znanost za njih pokazala razmjerno slab interes.

PRETEKSTA(TA) (*fabula praetexta, fabula praetextata*), tragedija s rimskom tematikom, nazvana po službenoj odjeći rimskih visokih činovnika, glavnih likova u komadu. U rimsku književnost uveo ju je Nevije, pisali Enije, Akcije, Pakuvije, Pomponije Sekund, Kurijacije Materno. Jedina u cijelosti očuvana p. jest pseudo-Senekina *Octavia*.

PRIJAPEJ (*carmen Priapaeum*), šaljiva, redovno drastično opscena pjesma, koncipirana kao obraćanje boga plodnosti Prijapa kradljivcima voća ili plodina. Prvobitno natpis na poljskom ili vrtnom kipu spomenutog božanstva, potom etablišana književna vrsta različitih metara (hendekasilabi, distisi, holijambi).

PROEMIJ (προοίμιον), (1) u ranom grčkom pjesništvu pretpjev, pjesma koja je prethodila izvedbi epskih tekstova. (2) Uvodni dio govora (*exordium*), s prvenstvenim ciljem zadobivanja sućeve naklonosti i pažnje, često tako visoko tipiziran da su se sastavljale zbirke unaprijed pripremljenih p. (3) Uvodni dio svakog proznog teksta, programatskih karakteristika.

PROLOG (πρόλογος), dio drame koji prethodi parodi i sadržava ekspoziciju. Prvobitno vjerojatno informativni monolog glumca, namijenjen orijentaciji gledališta; u Eshila i naročito Sofokla dijaloški oblikovan. Kasnija antička teorija (Donat) razlikuje prolog-preporuku (autora ili komada), prolog-prigovor (takmacu), sadržajni prolog (o fabuli komada) i

miješani prolog, koji objedinjuje elemente triju prethodnih vrsta.

PROPEMPTIK (προπεμπτικόν, προπεμπτική λαλιά), (1) ispraćajna pjesma, s dobrim željama putniku za sretan odlazak i povratak; kao samostalna književna vrsta javlja se u helenizmu. (2) Ispraćajni govor, prozni derivat istoimene stihovane vrste.

PROROČANSTVO, pretkazanje budućnosti, često u obliku zagonetna odgovora na izravno pitanje (*oraculum*, μαντεῖον, χρηστήριον). Osobit ugled uživala su p. dobivena u Apolonovim svetištima u Delfima, Didimi, Klaru, u Zeusovim svetištima u Dodoni i Olimpiji, u Trofonijevu u Lebadeji. Kao sastavljači prvih zbirki p. spominju se Cipranin Euklo, Skit Abaris, Orfej, Musej, Amfijaraj, Lik. U Rimu su takozvane *Sibilske knjige* imale službeno mjesto u kultu.

PROTAGONIST (πρωταγωνιστής), prvi glumac antičke drame, nosilac glavne uloge.

PROTAZA (πρότασις), (1) odjeljak proemija koji stvara napetost. (2) U Donatovoj tročlanoj podjeli prvi dio drame u kojem se stvara napetost; druga dva su epitaza i katastrofa.

PROZODIJ (προσόδιον), pristupna pjesma, molitva ili zahvalnica, koju je kulturna povorka uz ples i svirale pjevala prilazeći žrtveniku ili hramu. Isprijava nije bila vezana ni uz koje posebno božanstvo, s vremenom se ustalila u delskom i delfskom kulturu Apolona.

PSEUDONIM (ψευδώνυμος), doslovno: »lažno nazvani«, lažno autorsko ime.

R

RAPSOD (ράψωδος), putujući profesionalni izvođač epskih pjesama, prvenstveno Homerovih. Staleška mu je oznaka štap (ράβδος), ali ime potječe od tehnike »sašivanja« (ράπτειν) različitih zasebnih pjesama.

RAPSODIJA (ράψωδία), (1) rapsodova izvedba epskih tekstova. (2) Epski tekst, ili njegov dio, prikladan za jednokratnu rapsodovu izvedbu. (3) Epika, nasuprot lirici (κθαρωδία).

RECITACIJA (*recitatio*), javno čitanje književnih tekstova.

RINGKOMPOSITION, doslovno: »prstenasta kompozicija«, moderni naziv, potekao iz njemačke znanosti o književnosti, za tako oblikovan tekst u kojem se početni element javlja na njegovu kraju, ili za pojedini odsječak teksta koji se istovrsno započinje i završava. Od antičkih književnih tekstova tu osobinu pokazuju, na primjer, neke Sappine pjesme i brojna prozna djela, osobito govori (λέξις εἰρομένη).

RINTONIKA (od ῥίνθων), naziv za flijačku lakrdiju, kako ju je književno usavršio Rinton iz Tarenta.

ROMAN, posuđeni termin novovjekovne književne znanosti da bi se označila skupina proznih antičkih tekstova upadljive fabularne sličnosti (ljubav dvoje mladih — događaj koji to stanje remeti — brojne peripetije — sretan ishod u braku ili ponovnom sjedinjenju bračnih drugova). Takav prijenos termina uvjetovan je ne samo činjenicom da antička književna znanost tekstove tih obilježja nije nikako posebno imenovala (*promiscue* se rabe nazivi ἱστορία, μῦθος, δράμα, πλάσμα, *fabula*, *sermo Milesius*) nego i time što se antički r. može smatrati i tipološkim i genetičkim prethodnikom novovjekovnoga r. Antički r. tvorevina je helenizma. U grčkoj književnosti očuvani su r. Haritona, Ksenofonta Efeškog, Ahileja Tacija, Longa, Heliodora, u rimskoj Petronijev i Apulejev r.

S

SATIRA (*satura*), (1) rimska književna vrsta, u stihu ili mješavini stiha i proze, izrazito osobna u tonu i slobodna u leksiku, kojoj je obavezna odlika izrugivanje zazornim društvenim pojavama. Iako su Rimljani s. smatrali neimporiranim književnom vrstom, ipak je nekoliko elemenata grčke književne tradicije bitno pridonijelo njezinu nastanku (invektiva jambografije i stare atičke komedije, helenistička dijatriba, kinički *prosimetrum*). Prema autohtonoj rimskoj tradiciji začetnik je s. Enije, prvi njezin uzorni autor Lucilije, nastavljači i djelomični inovatori Varon, Horacije, Perzije, Juvenal. (2) U modernom književnoznanstvenom shvaćanju s. je generički modalitet, a ne posebna književna vrsta: takva pragmatička dimenzija književnog teksta na komičan način identificira društvene poroke i sugerira njihovo otklanjanje.

SATIRSKA IGRA (σατυρικὸν δράμα), dramska burleska mita, završni element tetralogije, nazvana prema obaveznom koru satira. Konačnim oblikovateljem s. i. smatra se Pratinaz iz Flijunta. Jedini u cijelosti očuvan primjerak vrste jest Euripidov *Kiklop*; opsežniji ulomci sačuvali su se i od Sofoklovih *Pasa-tragača* i *Inaha* te Eshilovih *Ribara*.

SHOLIJE (σχόλια), diskontinuirane rubne bilješke koje tumače dijelove teksta s tvarnog ili jezičnog aspekta. U s. se u načelu prvo ponavlja izraz iz teksta (*lemma*), a potom daje tumačenje.

SILI (σίλλοι), doslovno: »razroki, zlobni«, prvobitno naslov troknjižne parodije Timona iz Flijunta, u kojoj je ismijao starije i suvremene filozofe. (2) Otuda derivirano generičko

ime za rugalicu nekom filozofijskom ili religijskom učenju (npr. Ksenofanovu).

SIMPOZIJ (συμπόσιον), antička književna vrsta, podvrsta dijaloga, u kojoj se dijaloški partneri obavezno zamišljaju kao sudionici gozbe. Rasprava se zapodijeva ili oko jednoga, središnjeg problema, ili se u obliku više ili manje povezanih pitanja i odgovora raspravlja o raznovrsnim temama. Očuvani su gozbeni dijalozi Platona, Ksenofonta, Plutarha, Ateneja, Makrobija.

SKOLIJ (σκόλιον), »krivudavka«, antička počašnica koju su uzvanici naizmjenice izvodili uz pratnju lire, predajući jedan drugomu graničnu mrču. Za izvedbu su uzimane ili pjesme poznate iz tradicije ili prigodni sastavci. Motivski inventar je pretežno političke ili etičke provenijencije. Začetnikom vrste smatra se Terpandar, a u njoj su se ogledali i Alkej, Anakreont, Sapfa.

SPUDOGELOJON (σπουδογέλοιον), mješavina ozbiljnoga i komičnoga u književnom tekstu. Kao autorski kvalifikativ pridjev σπουδογέλοιος je prvi upotrijebio Strabon za kinka Menipa iz Gadare, tvorca takozvane menipske satire. I moderna upotreba termina prvenstveno je upućena na kiničku poetiku.

STAZIM (στάσιμον), stajaća pjesma kora u grčkoj tragediji koja se izvodila između pojedinih epizodija. Redovno ju je pjevao cijeli kor.

STIHOMITIJA (στιχομυθία), oblik dramskoga dijaloga u kojem su replike partnera ograničene na po jedan stih.

SVAZORIJA (*suasoria*), (1) govor koji neki postupak zagovara kao najprimjereniji situaciji. (2) Govornička vježba u kojoj se takva situacija fingira i predlaže pretpostavljeni najbolji postupak za njezino prevladavanje.

T
TEHNOPEGNIJ (τεχνοπαίγνιον), u grčkoj književnosti pjesma takve grafičke prezentacije da njezini stihovi oblikuju predmet o kojem je u pjesmi riječ (npr. srce, svirala i sl.). U rimskoj književnosti t. odgovara *carmen figuratum*. Najpoznatiji su antički autori takvih pjesama Simija Rodanin, Teokrit, Dosijada, Porfirije Optacijan.

TETRALOGIJA (τετραλογία), (1) niz od četiriju drama istoga autora predviđen za izvođenje na tragičkom agonu. U načelu se sastoji od triju tragedija i jedne satirske igre koje isprva objedinjuje zajednička mitska tema, da bi se postupno pojavile i tetralogije tematski nepovezanih sastavnih dijelova. (2) Niz od četiriju tekstova koji tvore cjelinu.

TOGATA (*fabula togata*), komedija s rimskom tematikom, nazvana tako po rimskoj na-

cionalnoj nošnji. Najpoznatiji autori t. u rimskoj književnosti bili su Titinije, Afranije, Kvinkcije Ata.

TRABEATA (*fabula trabeata*), podvrsta togate, nazvana tako po nošnji obaveznih likova iz viteškog staleža (bijeli ogrtač). Začetnik je kratkovječne vrste Gaj Melis.

TRAGEDIJA (τραγωδία), doslovno »jarčja pjesma«; (1) prema najslavnijoj antičkoj definiciji »oponašanje čina ozbiljna i završena, koji ima veličinu, govorom zaslađenim odjelito za svaku vrstu u svojim dijelovima, radnjom a ne pripovijedanjem, koje sažaljenjem i strahom postiže očišćenje takvih čuvstava« (Aristotel /Kuzmič); prema jednoj od najutjecajnijih klasičnololoških definicija »u sebi zaokružen odjeljak junačke priče, pjesnički obrađen u uzvišenom stilu za izvođenje zbora građana i dvaju ili triju glumaca, namijenjen prikazivanju u Dionizovu svetištu kao dio javnog bogoslužja« (Wilamowitz). Za Aristotela elementarna generičke identifikacije t. ima 6: priča, karakter, govor, misli, predstava, glazba. Kao strukturni elementi tragedije razlikuju se prolog, paroda, epizodiji, stazimi, eksoda. Presudan korak u konačnom oblikovanju t. bilo je uvođenje prvoga glumca kao dijaloškog partnera zbora, koje tradicija pripisuje Tespisu. Generičkom fiksiranju t. pridonijeli su Eshil, uvođenjem drugoga glumca, i Sofoklo, uvođenjem trećega. (2) Dramsko oblikovanje tragičnoga; prema često uvažavanom modernom shvaćanju, dramski prikaz nerazrješiva sukoba jednakih vrijednosti u kojem junak redovno strada.

TRAGIČNA KRIVNJA v. **HAMARTIJA**
TRAGIKOMEDIJA (*tragicomoedia*), komad koji objedinjuje osobine tragedije i komedije. Naziv u antici zatječemo samo jednom u Plauta (usp. *Amph.* 50-63) kao šaljivu tvorenicu, bez ikakvih književnoznastvenih pretenzija.

TREN (θρήνος), tužaljka za pokojnikom, pjesma pjevana u njegov spomen na sprovodu ili gozbi u njegovu čast.

TRIJUMFALNA PJESMA (*carmen triumphale*), (1) pjesma kojom vojnici popraćuju trijumfatorov ulazak u Rim, otvoreno pohvalna ili prividno satirička, najvjerojatnije apotropijskoga karaktera. (2) Derivat takva usmenoknjiževnog oblika u pisanoj rimskoj književnosti.
TRILOGIJA (τριλογία), (1) cjelina od triju tragedija istoga autora. (2) Niz od triju književnih tekstova koji tvore cjelinu.

TRISTIA (*tristia*), (1) prvobitno naziv Ovidijeve elegijske zbirke nastale u progonstvu. (2) Generički naziv za tužaljke, prvenstveno one koje su sastavljene u elegijskom distihu, a autor im je izgnanik.

TRITAGONIST (τριταγωνιστής), (1) treći glumac u grčkoj tragediji. (2) Trećerazredni glumac.

Z
ZAGONETKA, sažet, često stihovan opis izravno neimenovana bića, predmeta ili pojave koje slušalac ili čitalac mora identificirati. Z. se pojavljuju u grčkom mitu, u Hesioda, Teognida, u tragediji, u komediji. Prvi, legendarni sakupljači z. bili su Kleobul iz Linda, jedan od

sedam mudraca, i njegova kćerka Kleobulina, a najcjelovitiju zbirku nudi četrnaesta knjiga *Palatinske antologije*. Definiranjem z. bavili su se Aristotel, Klearh iz Sola i Trifon. Najčešći su grčki termini za zagonetku αἶνος, αἰνύμα, γῆρυφος. U rimskoj književnosti z. se javlja neočekivano rijetko i u skromnom opsegu (Varon, Petronije); očuvana je jedino zbirka od stotinjak Simfozijevih z. (5.st.n.e.). Prema Galiju, izvoran latinski naziv za z. bio bi *scirpus*, ali se redovno rabi posuđenica *aenigma*.

TRAGICA KRIVNA « HAMARTIA »

TRAGICOMEDIA (τραγικοκωμωδία), komedija s tragičkim elementima, u kojoj se pojavljuju i komični i tragični likovi, a radnja se odvija u okviru komičnog okvira. Prvi tragikomedijer bio je Menander iz Sikiona (342-292 pr. Kr.).

TRAGOMEDIA (τραγικοκωμωδία), komedija s tragičkim elementima, u kojoj se pojavljuju i komični i tragični likovi, a radnja se odvija u okviru komičnog okvira. Prvi tragikomedijer bio je Menander iz Sikiona (342-292 pr. Kr.).

TRIGONUM (τρίγωνον), geometrijski oblik s tri stranice. Najpoznatiji su pravokutni, jednakokrani i jednakostranični.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.

TRIGONOMETRIJA (τρίγωνομετρία), grana matematike koja se bavi izračunavanjem stranica i kuta trokuta. Podijeljena je u trigonometriju pravokutnog i općeg trokuta.